

WPROWADZENIE

INTRODUCTION

Niniejsza publikacja jest efektem opracowania źródeł archeologicznych pochodzących ze stanowiska 1 w Gaju, które zostało zrealizowane dzięki dofinansowaniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w ramach programu Ochrona zabytków archeologicznych, edycja 2022.

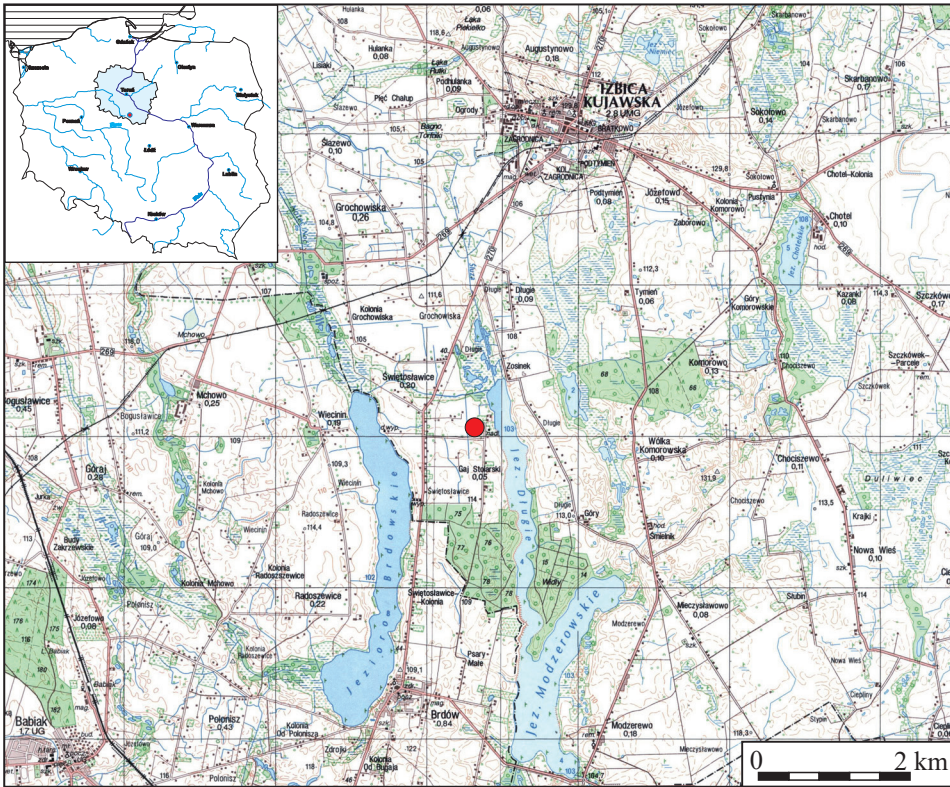
Stanowisko 1 w Gaju (obecnie w Gaju Stolarskim) zlokalizowane jest na Kujawach, w gminie Izbica Kujawska, na pograniczu województwa kujawsko-pomorskiego i wielkopolskiego (ryc. 1). Zajmuje ono teren o podłożu gliniastym, położony w obrębie niewielkiego wyniesienia wysoczyzny morenowej, w bliskim sąsiedztwie Jeziora Modzerowskiego, zwanego również Jeziorem Długim (ryc. 2, 3).

Grobowce kujawskie położone w miejscowości Gaj zostały zarejestrowane przez Stanisława Madajskiego w 1936 r. Na podstawie jego wizytacji wiadomo było, że „naprzeciw siedziby nadleśnictwa znajdują się dwa grobowce, w tym jeden mocno zniwelowany, bez obstawy kamiennej a drugi jeszcze dość dobrze zachowany dochodzący do 2 m wysokości” (za W. Chmielewski 1952, s. 86, por. też K. Jażdżewski 1936b, s. 115). Podobną sytuację na stanowisku zastał w 1949 r. Waldemar Chmielewski, który razem z Aleksandrem Gardawskim sporządził plan sytuacyjny megalitów (ryc. 4), oznaczając grobowce numerami, przy czym numer 1 został przyporządkowany do formy dobrze widocznej w terenie. Badania wykopaliskowe tego grobowca zostały wykonane z inicjatywy Konrada Jażdżewskiego przez ówczesne Muzeum Archeologiczne w Łodzi, w 1950 r. Pracami kierowali Maria i Waldemar Chmielewscy, przy udziale S. Madajskiego i M. Giereckiej. Wyniki badań zostały omówione w pracy *Zagadnienie grobowców kujawskich w świetle ostatnich badań*, która *de facto* była opublikowaną w 1952 r. pracą magisterską W. Chmielewskiego. Na pięciu stronach tekstu przedstawiono zwięzłą charakterystykę badań i ich najważniejszych odkryć, które zostały zilustrowane 14 rycinami, zawierającymi plany grobowca i jego najistotniej-

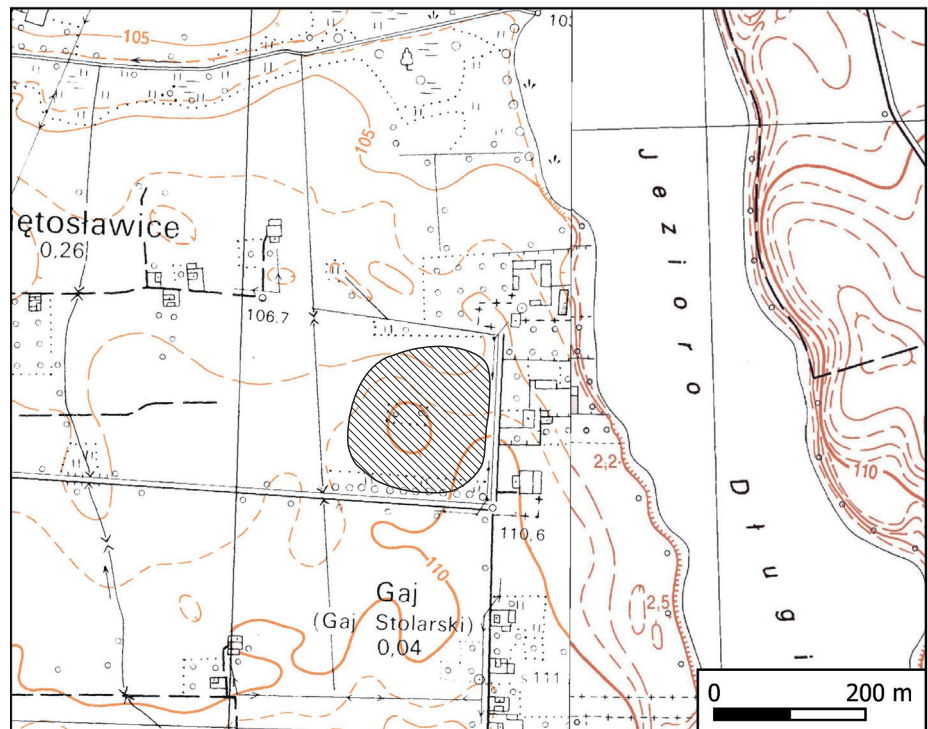
The current publication is the result of archaeological research conducted at Gaj, site 1, and completed thanks to the financial contribution of the Minister of Culture and National Heritage as part of the programme Conservation of Archaeological Record, edition 2022.

Site 1 at Gaj (currently Gaj Stolarski) is located in Kuyavia in the commune of Izbica Kujawska, on the border of the province of Kuyavia-Pomerania and the province of Greater Poland (fig. 1). It is situated on till substrate of a small morainic plain in close vicinity of Modzerowskie/Długie Lake (fig. 2; 3).

Kuyavian long barrows situated at Gaj were recorded by Stanisław Madajski in 1936. On the basis of his account we know of “two long barrows located opposite the forest district office, one of which is heavily levelled with no cairn, and the other one quite well-preserved reaching 2 m height” (after W. Chmielewski 1952, p. 86, see also K. Jażdżewski 1936b, p. 115). A similar situation was observed by Waldemar Chmielewski in 1949. Together with Aleksander Gardawski he made a situation plan of megaliths (fig. 4) and allocated numbers to the long barrows. Number 1 was given to the form easily noticeable in the area. The excavations of the long barrow were initiated by Konrad Jażdżewski and conducted by the Museum of Archaeology and Ethnography in Łódź in 1950. The works were supervised by Maria and Waldemar Chmielewski with co-operation of S. Madajski and M. Gierecka. The results of the excavations were presented in the work “Kuyavian long barrows in the light of recent research”, which was in fact W. Chmielewski’s MA thesis, published in 1952. Five pages of the text contained a concise description of major discoveries, illustrated by 14 figures including plan of the long barrow and its most essential elements, as well as photographs and drawings of archaeological remains, mainly the pottery of the Funnel Beaker culture (W. Chmielewski 1952, pp. 86–92; fig. 7–9;

Ryc. 1. Gaj, st. 1, pow. włocławski, woj. kujawsko-pomorskie. Lokalizacja stanowiska na mapie w skali 1:100 000.
 Fig. 1. Gaj, site 1, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Location of the site on the map, scale 1:100 000.

Ryc. 2. Gaj, st. 1, pow. włocławski, woj. kujawsko-pomorskie. Lokalizacja stanowiska na mapie w skali 1:10 000, w układzie PL1965.
 Fig. 2. Gaj, site 1, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Location of the site on the map, scale 1:100 000, coordinate system PL1965.

szych elementów oraz zdjęcia i rysunki materiałów zabytkowych, głównie ceramiki kultury pucharów lejkowatych (W. Chmielewski 1952, s. 86–92; ryc. 7–9; 48–60). Ponadto, Hanna Młynarczyk (1982) opublikowała materiały krzemienne w ramach szerszego opracowania, dotyczącego źródeł pozyskanych z grobowców kujawskich na Kujawach. W niniejszej monografii powtórnie opracowano materiały

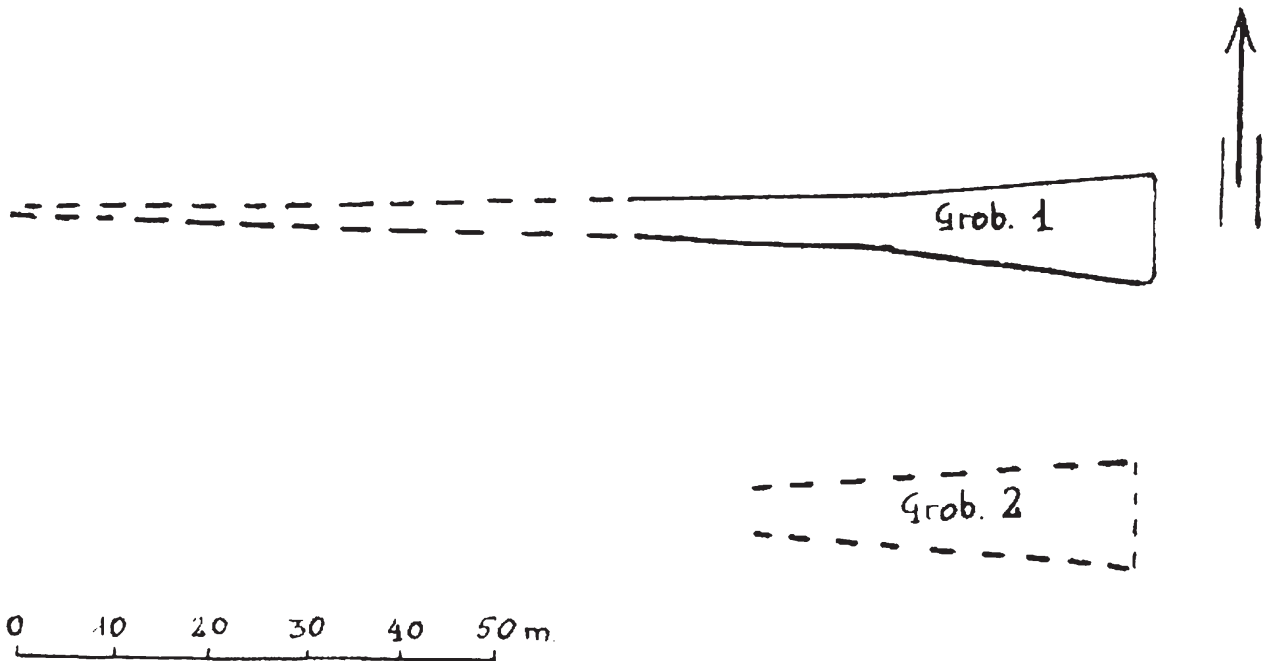
48–60). Additionally, Hanna Młynarczyk (1982) published flint artefacts, as part of a more extensive study of archaeological material obtained from Kuyavian long barrows. The current monographic work presents the results of the reexamination of artefacts and documentation obtained in the 1950 research, and stored in the Museum of Archaeology and Ethnography in Łódź. They permit the supplementa-

Ryc. 3. Gaj, st. 1, pow. włocławski, woj. kujawsko-pomorskie. Zdjęcie lotnicze stanowiska. Strzałką oznaczono lokalizację grobowca nr 1.

Fig. 3. Gaj, site 1, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Aerial picture of the site. Location of long barrow no. 1 marked with an arrow.

Ryc. 4. Gaj, st. 1, pow. włocławski, woj. kujawsko-pomorskie. Plan sytuacyjny grobowców kujawskich wykonany w 1949 r. (za W. Chmielewski 1952, ryc. 49).

Fig. 4. Gaj, site 1, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Situation map of the Kuyavian long barrows made in 1949 (after W. Chmielewski 1952, fig. 49).

zabytkowe i dokumentację badań z 1950 r. przechowywane w Muzeum Archeologicznym i Etnograficznym w Łodzi (dalej: MAiE w Łodzi). Na ich podstawie można uzupełnić i rozszerzyć, a w kilku przypadkach także sprostować, informacje podawane przez W. Chmielewskiego i dotyczące grobowca nr 1. Po zakończonych badaniach wykopaliskowych dokonano częściowej rekonstrukcji grobowca nr 1, w zakresie pierwszych 55 metrów jego długości.

Częściowa rozbiórka grobowca nr 1 i niemal całkowita grobowca nr 2 miała miejsce na przełomie lat 20. i 30. XX w. i była prawdopodobnie związana z budową siedziby Nadleśnictwa Koło, która rozpoczęła się w 1928 r. (L. S. Pręcikowski 2015). W czasie badań powierzchniowych, prowadzonych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski, w 1979 r. przez Aleksandra Kośko, grobowiec nr 2 nie był już czytelny w terenie. W czasie tych prac stanowisko zostało zinwentaryzowane pod nr. 8, w ramach obszaru AZP o nr. 53–45, pod nazwą Gaj, stanowisko 1.

W 1987 r. z inicjatywy Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Włocławku grobowiec nr 1 w Gaju został wpisany do rejestru zabytków pod nr. 229/A. Po zmianach administracyjnych, obecnie znajduje się pod nr. C/13 w rejestrze zabytków archeologicznych województwa kujawsko-pomorskiego.

Wydzielony obszar stanowiska, o powierzchni 0,14 ha, na którym znajduje się częściowa rekonstrukcja grobowca nr 1, został włączony do Parku Kulturowego Wietrzychowice decyzją Rady Gminy i Miasta w Izbicy Kujawskiej w 2006 r.

Ponowne zainteresowanie stanowiskiem było związane z realizacją wieloletnich badań prowadzonych w rejonie Parku Kulturowego Wietrzychowice przez MAiE w Łodzi i Fundację Badań Archeologicznych Imienia Profesora Konrada Jażdżewskiego. W latach 2013–2018 stanowisko było wielokrotnie fotografowane najpierw z samolotu, a później z użyciem drona. W 2014 r. wykonano pomiary magnetyczne obejmujące całe stanowisko (około 3 ha) oraz elektrooporowe wydzielonego obszaru, na którym zlokalizowano relikty grobowca nr 2 (około 0,7 ha). Wyniki tych prac pozwoliły na dokładne określenie położenia tego monumentu, a następnie zaplanowanie badań wykopaliskowych zrealizowanych w latach 2014–2017. Zrealizowane do 2019 r. prace nieinwazyjne zostały opublikowane w 2020 r. (P. Papiernik i in. 2020b).

Badania wykopaliskowe w latach 2014–2017 przeprowadziła Fundacja Badań Archeologicznych Imienia Profesora Konrada Jażdżewskiego we współpracy z MAiE w Łodzi. Pracami kierował Piotr Papiernik, przy współpracy z Joanną Wichą (w latach 2014–2017) i Dominikiem Kacprem Płazą (w 2014 r.). W badaniach terenowych uczestniczyli: Piotr Zwierzchowski (2015 r.), Alicja Majewska (2014 r.), Weronika Janowska-Wach-

tion, extension and in several cases the amendment of the information provided by W. Chmielewski related to long barrow no 1. After the completion of excavations, long barrow no. 1 was partially reconstructed in the first 55 m of its length.

Partial demolition of long barrow no. 1 and almost complete demolition of long barrow no. 2 took place at the turn of the 1920s and 1930s. It was most likely connected with the building of the Forest District Office in Koło, which began in 1928 (L. S. Pręcikowski 2015). During the reconnaissance survey conducted by Aleksander Kośko in 1979 as part of Polish Archaeological Record (AZP), long barrow no. 2 was no longer discernible in the area. The site was catalogued as no. 8 following the reconnaissance survey, and as no. 53–45 in the Polish Archaeological Record (AZP) with the name Gaj, site 1.

In 1987 after the initiative of the Provincial Conservator in Włocławek, long barrow no. 1 at Gaj was registered in the Monuments Record with no. 229/A. Following administrative changes it is currently found under no C/13 in the archaeological record of the Province of Kuyavia-Pomerania.

The designated expanse of the site, 0.14 ha big and comprising the partially reconstructed long barrow no. 1, was included in the Wietrzychowice Culture Park with the passing of the resolution of the Council of the Commune and Town of Izbica Kujawska in 2006.

Rekindled interest in the site was connected with the completion of multiannual research conducted in the region of the Wietrzychowice Culture Park by the Museum of Archaeology and Ethnography in Łódź and Professor Konrad Jażdżewski Foundation of Archaeological Research. In the years 2013–2018 the site was frequently photographed, first from the plane and then using the drone. In 2014 the whole site (c.a. 3 ha) underwent magnetic measurements. Electrical resistivity measurements were conducted in the selected area with the remains of long barrow no. 2 (c.a. 0.7 ha). The results of the works allowed a more precise determination of the location of the feature and making a plan of the excavations completed in the years 2014–2017. The results of non-invasive research conducted until 2019 were published in 2020 (P. Papiernik *et al.* 2020b).

Excavations were conducted in the years 2014–2017 by Professor Konrad Jażdżewski Foundation of Archaeological Research with the co-operation of the Museum of Archaeology and Ethnography in Łódź. The works were supervised by Piotr Papiernik in co-operation with Joan-

nik (2015–2016) oraz Rafał Brzejszczak, a także Piotr Kittel, który w 2014 r. przeprowadził rozpoznanie geomorfologiczne stanowiska i jego otoczenia. Prace wykopaliskowe finansowała Fundacja Badań Archeologicznych Imienia Profesora Konrada Jażdżewskiego przy udziale Powiatowego Urzędu Pracy we Włocławku, Wojewódzkiego Kujawsko-Pomorskiego Konserwatora Zabytków oraz MAiE w Łodzi.

W czasie badań wykopaliskowych z lat 2014–2017 odkryto liczne źródła archeologiczne, w tym: 28 203 fragmenty naczyń, 3585 wyrobów krzemiennych, 1567 grudek polepy, 982 fragmenty drobnych kości, ponad 700 drobnych, przepalonych kości, 882 muszle i ich fragmenty oraz 3 narzędzia kamienne, 1 paciorek, 19 wyrobów metalowych, 4 monety. Rozpoznano również 2 groby ludzkie oraz 35 innych obiektów zagłębionych w podłoże stanowiska o zróżnicowanej charakterystyce chronologicznej i funkcjonalnej, które otrzymały numerację ciągłą w ramach całej zbadanej powierzchni.

Powyższy zbiór materiałów wraz z pełną dokumentacją badań przechowywany jest w MAiE w Łodzi.

Wśród materiałów zabytkowych pochodzących z badań archeologicznych stanowiska 1 w Gaju rozpoznano źródła łączone z mezolitem, cyklem kultur wstęgowych, kulturą pucharów lejkatych (dalej: KPL), kulturą amfor kulistych (dalej: KAK), kulturą ceramiki sznurowej, kulturą trzciniecką, kulturą łuzyczką, kulturą przeworską oraz z okresem wczesnego średniowiecza i nowożytności. Opracowanie tych źródeł przez zespół autorów w składzie Piotr Papiernik, Rafał Brzejszczak, Błażej Muzolf, Dominik Kacper Płaza, Wojciech Siciński, Joanna Wicha, stanowi podstawową część prezentowanej publikacji. Ważnym ich uzupełnieniem jest szereg analiz i ekspertyz specjalistycznych przygotowanych przez Kamila Adamczaka i Aldonę Garbacz-Klempkę (analiza składu chemicznego ostrza sztyletu miedzianego), Piotra Czepasa (analiza etnologiczna naczyń nowożytnych), Paulinę Filipczak (analiza chemiczna barwników ceramiki), Marcina Krystka (petrografia oraz analiza składu chemicznego ceramiki nowożytnych), Wiesława Lorkiewicza (antropologia), Daniela Makowieckiego (archeozoologia), Aldonę Mueller-Bieniek (analiza makroszczątków roślinnych oraz analiza odcisków na polepie), Piotra Wronieckiego (analizy geofizyczne).

Istotną częścią publikacji jest opracowanie dotyczące sytuacji geomorfologicznej stanowiska Piotra Kittela i pedologicznej Michała Jankowskiego, które są podstawą do określenia uwarunkowań środowiskowych stanowiska oraz, w połączeniu z obserwacjami archeologicznymi, stratygrafii zarejestrowanych nawarstwień naturalnych i antropogenicznych, w tym szczególnie na obszarze wykopu II.

na Wicha (in the years 2014–2017) and Dominik Kacper Płaza (in 2014). Field research was conducted by: Piotr Zwierzchowski (2015), Alicja Majewska (2014), Weronika Janowska-Wachnik (2015–2016), Rafał Brzejszczak, and Piotr Kittel. The latter conducted geomorphological research of the site and its vicinity in 2014. The excavations were financed by Professor Konrad Jażdżewski Foundation of Archaeological Research with the co-operation of District Labour Office in Włocławek, Provincial Conservator of the Province of Kuyavia-Pomerania and the Museum of Archaeology and Ethnography in Łódź.

Multiple archaeological artefacts were obtained during the excavations in the years 2014–2017, including 28 203 vessel fragments, 3585 flint artefacts, 1567 daub crumbles, 982 fragments of small bones, over 700 fine charred bones, 882 shells and their fragments, as well as 3 stone tools, 1 bead, 19 metal artefacts, and 4 coins. 2 human graves and 35 recessed features have been discovered. They were chronologically and functionally diversified and endowed with consecutive numbers in the whole area.

The above assemblage and complete documentation of research is stored in the Museum of Archaeology and Ethnography in Łódź.

The material obtained from archaeological research at Gaj, site 1, can be linked with the Mesolithic, Linear Pottery culture cycle, Funnel Beaker culture, Globular Amphorae culture, Corded Ware culture, Trzciniec culture, Lusatian culture, Przeworsk culture the period of the early Middle Ages and Early Modern period. The material was analysed by the following group of researchers: Piotr Papiernik, Rafał Brzejszczak, Błażej Muzolf, Dominik Kacper Płaza, Wojciech Siciński, Joanna Wicha. It constitutes the key section of the current publication and is supplemented by a series of analyses and professional evaluations conducted by Kamil Adamczak and Aldona Garbacz-Klempka (analysis of chemical content of the blade of a copper dagger), Piotr Czepas (ethnological analysis of early modern vessels), Paulina Filipczak (chemical analysis of pottery dyes), Marcin Krystek (petrography and the analysis of chemical content of Early Modern pottery), Wiesław Lorkiewicz (anthropology), Daniel Makowiecki (archaeozoology), Aldona Mueller-Bieniek (analysis of vegetation macro-remains and analysis of impressions on the daub), Piotr Wroniecki (geophysical analyses).

Relevant sections of the current publication are the studies of geomorphological and pedological situation of the site, the former written by Piotr Kittel and the latter by Michał Jankowski. These are key factors in determining

W pracy wykorzystano materiały ilustracyjne wybranych zabytków przygotowane przez Elżbietę Górską (ceramika, krzemienie) i Beatę Łuczak-Kłys (ceramika). Integralną częścią publikacji jest płyta DVD, zawierająca zestawienia inwentarzowe zabytków oraz szczegółowe wyniki analiz źródłowych, w tym rozkłady przestrzenne zabytków na obszarze wykopu II.

Badania terenowe w latach 2014–2017 zostały przeprowadzone dzięki pomocy udzielonej przez szereg instytucji i osób. W imieniu całego zespołu realizującego prace terenowe pragnę podziękować Panu Adamowi Myrcie i Pani Barbarze Lewandowskiej z Miejsko-Gminnego Ośrodka Kultury w Izbicy Kujawskiej, za życzliwość i osobiste zaangażowanie oraz wszelką pomoc organizacyjną. Wyrazy wdzięczności kieruję do Powiatowego Urzędu Pracy we Włocławku za przeprowadzenie programu specjalnego *Odkrywcy* (2015 r.), *Odkrywcy II* (2016 r.) i *Odkrywcy III* (2017 r.), dzięki któremu wydatnie zwiększono zakres badań terenowych. Wiele zawdzięczamy współpracy z Lasami Państwowymi, Nadleśnictwem Koło, a szczególnie z Panem Nadleśniczym Mirosławem Macherskim.

Szczególne wyrazy wdzięczności za bezinteresowną pomoc i rozwiązanie wielu naszych problemów podczas badań wykopaliskowych w Gaju pragniemy przekazać Panu Eugeniuszowi Kałużnemu. Podziękowania kierujemy również do Pana Łukasza Myrty – za opiekę nad naszym sprzętem wykopaliskowym.

Wielką i niezwykle miłą niespodzianką była możliwość współpracy z grupą wolontariuszek: Oliwią i Kornelią Bąk, Anną i Joanną Wąsik oraz Martą i Weroniką Sobieraj, które perfekcyjnie zajęły się wstępną konserwacją i inwentaryzacją materiałów zabytkowych.

Dziękujemy również wszystkim Panom, wykonującym z niezwykłą starannością wszelkie prace fizyczne przez trzy sezony badań wykopaliskowych. Serdeczne podziękowania kierujemy w szczególności do Jacka Krynickiego, Bogusława Modrzejewskiego, Jana Olszewskiego, Romana Sadowskiego, Dariusza Ujazdowskiego oraz Andrzeja Wojaśńskiego, którzy udzielali wsparcia przy organizacji badań oraz stanowili podstawowy trzon ekipy eksploratorów.

environmental conditions of the site and (with the help of archaeological observations) the stratigraphy of the recorded natural and anthropogenic strata, particularly in the area of trench II.

The study contains illustrations of selected artefacts made by Elżbieta Górską (pottery, flint artefacts) and Beata Łuczak-Kłys (pottery). The attached DVD is an integral part of the current publication. It contains catalogues of artefacts and detailed results of analyses, including spatial distribution of artefacts in the area of trench II.

The assistance from different institutions and people helped conduct field research in the years 2014–2017. On behalf of the whole team who have completed the field work I wish to express my gratitude to Mr Adam Myrta and Mrs Barbara Lewandowska from the Town-Commune Culture Centre in Izbica Kujawska for the hospitality and personal involvement in helping organise the research. I would also like to thank the District Labour Office in Włocławek for carrying out a special project *Odkrywcy* (2015), *Odkrywcy II* (2016) and *Odkrywcy III* (2017), which largely facilitated the range of field works. We greatly appreciate the assistance of State Forests, the Forest District Office Koło, especially Mr Mirosław Macherski.

Let me express my gratitude to Mr Eugeniusz Kałużny for his selfless help in solving a great many problems we encountered during our excavations at Gaj. We would also like to thank Mr Łukasz Myrta for looking after excavation equipment.

It was a surprise and joy to be able to work with a group of volunteers: Oliwia and Kornelia Bąk, Anna and Joanna Wąsik, Marta and Weronika Sobieraj, who conducted preliminary conservation and inventory of artefacts with great precision.

We also wish to thank the men who meticulously did all the physical works throughout the three excavation seasons. We would like to express our gratitude to Jacek Krynicki, Bogusław Modrzejewski, Jan Olszewski, Roman Sadowski, Dariusz Ujazdowski and Andrzej Wojaśński who gave us assistance in organising the research and who belonged to the main team of explorers.